

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Т.М. БУЛАХ,

к.е.н., доцент, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі

Методичні підходи до оцінки соціального розвитку села

У статті досліджено методичні підходи до оцінки соціального розвитку села та запропоновано авторську методику комплексної оцінки соціального стану села.

Ключові слова: соціальний розвиток села, соціальна інфраструктура, інтегральний показник, нормативи, комплексна оцінка соціального розвитку села.

В статье исследованы методические подходы к оценке социального развития села и предложена авторская методика комплексной оценки социального состояния села.

Ключевые слова: социальное развитие села, социальная инфраструктура, интегральный показатель, нормативы, комплексная оценка социального развития села.

The article deals with methodological approaches to the assessment of social development of village and author's methodology of integrated assessment of the social situation of the village.

Key words: social development of rural areas, social infrastructure, integrated indicator, regulations, comprehensive assessment of the social development of rural areas.

Постановка проблеми. Формування нової економічної політики в аграрному секторі України змінило не тільки форми і способи виробництва, форми взаємодії господарських суб'єктів, а й негативно позначилося на соціальному розвитку села. Нині найгострішими соціальними проблемами в сільській місцевості України є відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи, яка призводить до вимирання сіл. Така ситуація вимагає роз-

робки методичних підходів до дослідження та оцінки соціального розвитку села виходячи з конкретних цілей і завдань соціально-економічної політики, реалій про його стан та уявлень про напрями подальшого його розвитку та ін. Саме це зумовлює актуальність даної публікації.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. У країнах із розвинутою ринковою економікою приділяється велика увага розробці методичних підходів до дослідження та оцінки соціального розвитку села. Вагомий внесок у дослідження цих питань зробили такі відомі вітчизняні вчені, як С. Гудзинський, О. Онищенко, М. Орлатий, І. Прокопа, П. Саблук, М. Хвесик, В. Юрчишин, К. Якуба; зарубіжні – Л. Ван Депоель, Ж. Вілкін, Т. Дуча, Х. Каравелі, М. Кларк, Т. Лонч та багато інших. Однак в Україні ці питання потребують подальшого дослідження.

Метою статті є вивчення методичних підходів до дослідження та оцінки соціального розвитку села та розкриття авторської методики комплексної оцінки соціального стану села.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи соціальний розвиток села, необхідно зробити узагальнюючий висновок про рівень його розвитку. Складність полягає у труднощах вибору тих показників, які повинні увійти до складу інтегрального. Відтак система їх параметрів повинна відповідати наступним вимогам:

– включати натуральні й вартісні показники, що визначають потенціал соціальної сфери села у виконанні притаманних їй функцій, кількісні та якісні результати роботи підприємств і закладів, окремих галузей і видів економічної діяльності;

– відображати ієрархічну структуру соціальної сфери, якомога повніше висвітлювати рівень розвитку соціальної інфраструктури в територіальних системах розселення;

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

– забезпечувати можливість зіставлення аналогічних показників, формування інтегрованих індексів розвитку окремих компонентів ресурсного потенціалу і ланок соціальної сфери, а також задоволення комплексу відповідних потреб населення в регіональному розрізі, ранжування і групування адміністративно-територіальних утворень за переліченими параметрами.

Складовими дослідження динаміки й сучасного рівня соціального розвитку села, що визначають його економічний потенціал і результати діяльності, слугують показники забезпеченості населення соціальною інфраструктурою й кадрами, інтенсивності їх використання, обсягів надання послуг соціального призначення тощо. Інтегрований рівень розвитку соціальної інфраструктури, кадрового потенціалу об'єктів соціального призначення та обсягів забезпечення населення відповідними послугами, як і всієї соціальної сфери в розрізі адміністративно-територіальних утворень країни, можливо визначити на засадах процедури агрегації відносних величин їх значущих показників, пронормованих за певними еталонами. Отримані інтегровані показники (індекси) дозволяють проводити ранжування та групування регіонів за рівнями їх забезпеченості окремими характеристиками соціальної сфери та сукупним рівнем її розвитку впродовж певного періоду часу (рік тощо) [5].

Методики оцінювання рівня організації та розвитку соціальної інфраструктури розроблялися багатьма вченими. Зокрема, В. Савчук пропонує таку формулу [4]:

$$I = \sum_{i=1}^m \frac{f_i}{n_i} q_i, \quad (1)$$

де I – узагальнений показник розвитку соціальної інфраструктури, %; f_i – фактична забезпеченість i -м видом послуг; n_i – нормативна забезпеченість i -м видом послуг; q_i – коефіцієнт пріоритетності i -го виду послуг (визначається на основі експертних оцінок).

Враховуючи відсутність нормативів для деяких галузей соціальної інфраструктури, можна здійснювати порівняння із середнім значенням по регіону, чи в цілому по країні.

А. Лісовий пропонує не зважати на значущість складових інтегрального показника, щоб уникнути суб'єктивізму в процесі оцінки, а за основу брати не середні показники, а максимальні [2]:

$$I = \sum_{i=1}^m \frac{f_i}{n_{i \max}}, \quad (2)$$

де $n_{i \max}$ – максимальна забезпеченість i -м видом послуг.

На думку С. Бондар, у загальному вигляді рівень розвитку соціальної інфраструктури села може бути визначений як сума його окремих складових за такою формулою [1]:

$$\Pi = \sum_{i=1}^N k_i \cdot \Pi_i, \quad (3)$$

де Π – загальний рівень розвитку соціальної інфраструктури; Π_i – окремі види соціальної інфраструктури; N – число окремих видів соціальної інфраструктури; k_i – ваговий коефіцієнт для кожного виду соціальної інфраструктури.

О. Шуст пропонує методику розрахунку потреби в об'єктах обслуговування та розміщення об'єктів, що ґрунтується на

мінімізації сумарної (або середньої) відстані чи часу, необхідних для переміщення між місцем проживання та об'єктом, що є цілєю поїздки [6]. Економічну ефективність вибору рішення можна визначити за допомогою загальної формули економічної ефективності будівельного об'єкта:

$$E = \frac{\Pi - \mathcal{Z}}{\Pi} \cdot 100\%, \quad (4)$$

де E – економічна ефективність об'єкта; Π – прибуток від об'єкта; \mathcal{Z} – витрати, пов'язані з об'єктом.

Прибуток від об'єкта визначається доходом безпосередньо самого об'єкта та прибутком, який отримує об'єкт тяжіння населення з об'єктом, але без даного об'єкта не отримував би.

Витрати, пов'язані із об'єктом, можна також поділити на дві категорії: вартість будівництва об'єкта – (\mathcal{Z}_b) та витрати на експлуатацію об'єкта – ($\mathcal{Z}_{експ}$), а також негативні наслідки (екологічні). Так, витрати на будівництво залежать від вибору типу об'єкта, плану, матеріалів та конструкцій, що використовуються для будівництва, включають вартість земельної ділянки, на якій розташований об'єкт обслуговування. Також витрати на експлуатацію включають: оренду землі, планові ремонти та заробітну плату обслуговуючого персоналу, екологічні наслідки від функціонування. Тому саме в цій категорії витрат і вступає в силу основний просторовий чинник, що впливає на вибір типу об'єкта – це вартість землі та плата за землю, яка залежить від містобудівних умов розміщення об'єкта. Окупність об'єкта пропонується визначати за формулою [6, с. 14, 15]:

$$T_{ок} = \frac{\mathcal{Z}_b}{\Pi - \mathcal{Z}_{експ(років)}}, \quad (5)$$

де $T_{ок}$ – термін окупності; \mathcal{Z}_b – витрати на будівництво об'єкта; Π – прибуток від об'єкта за рік; $\mathcal{Z}_{експ(років)}$ – витрати на експлуатацію об'єкта за рік.

Крім того, важливим аспектом поліпшення розвитку сільської соціальної інфраструктури є використання мобільних об'єктів (рухомі амбулаторії, магазини тощо). Проте їх недоліком є низька якість обслуговування населення. Тому застосування вищевказаних об'єктів доцільне лише в окремі проміжки часу (один раз на тиждень, місяць, квартал або рік).

В. Куценко [5] пропонує оцінку забезпеченості населення потужностями і послугами соціального призначення, кадровим потенціалом її підприємств і закладів порівняно з еталонними (середніми, нормативними, показниками реальних потреб і т. п.), або нормування, в розрізі адміністративно-територіальних утворень здійснити шляхом розрахунку рівня їх розвитку в кожному окремому регіоні (P_{ji}):

$$P_{ji} = \frac{F_{ji}}{ET_{ji}} \times 100\%, \quad (6)$$

де $i = 1, l$ – номер показника рівня розвитку соціальної сфери; $j = 1, J$ – номер регіону, що вивчається; F_{ji} – фактичний рівень розвитку в j -му регіоні i -го виду параметрів; ET_{ji} – еталонний рівень розвитку в j -му регіоні i -го виду параметрів.

Вивчаючи територіальну доступність об'єктів соціального призначення, яку вважають узагальненим критерієм опти-

мальності розміщення й ефективності просторової організації соціальної сфери, використовують поняття радіуса та зони доступності різних закладів соціальної інфраструктури.

Визначення здійснюються за формулами:

$$R = \sqrt{\frac{S}{3_i}} \quad (7)$$

та

$$T = \frac{S}{3_i}, \quad (8)$$

де R – радіус доступності закладу послуг i -го виду; S – площа району; 3_i – кількість закладів соціальної інфраструктури i -го виду.

Варто зазначити, що у цих формулах є певний недолік. Вони не враховують того, що в одному поселенні може бути кілька закладів соціальної інфраструктури, а тому в реальності їх доступність є значно більшою [3, с. 467].

Крім того, важливу роль при обчисленні інтегрованого рівня розвитку окремих компонентів соціальної сфери та всієї цієї підсистеми соціального розвитку в розрізі регіонів відіграє вибір вагів, за якими окремі значення осереднюваної ознаки беруться до уваги в процесі обчислення її середньої величини. Будуючи методику вибору вагів середніх величин залежно від сутності осереднюваної ознаки та характеру даних, доступних для їх обчислення, соціально-економічна статистика під вагами розуміє показники чисельності одиниць або розмірів частин статистичної сукупності (у формі абсолютних / відносних величин), які володіють цим значенням (варіантом) осереднюваної ознаки, а також величини показника, пов'язаного з останньою [3, с. 60].

Однією з найбільш поширених форм середньої величини, придатних для дослідження інтегрованих рівнів розвитку соціальних процесів і явищ, є середня геометрична, що розраховується як корінь n -го ступеня з добутку окремих значень – варіантів ознаки / складових досліджуваного явища (x):

$$\bar{x} = \sqrt[n]{x_1 x_2 \dots K x_n} = \sqrt[n]{\prod x}, \quad (9)$$

або

$$\bar{x} = \sum \sqrt[f]{x_1^{f_1} x_2^{f_2} \dots K x_n^{f_n}} = \sum \sqrt[f]{\prod x^{f}}, \quad (10)$$

де n – кількість значень ознаки, f – вага [3, с. 468, 469].

Звідси середні індекси рівня розвитку окремих компонентів соціальної сфери в розрізі окремих груп або всіх регіонів країни (P_i), а також інтегровані індекси розвитку сукупності пронормованих компонентів соціальної сфери в окремому адміністративно-територіальному утворенні (P_j) найпростіше розрахувати за формулами:

$$P_i = \sqrt[\sum f]{\prod P_{ji}^f}, \quad P_i = \sum \sqrt[\sum f]{\prod P_{ji}^f}, \quad (11)$$

$$P_j = \sqrt[\sum f]{\prod P_{ji}^f}, \quad P_j = \sum \sqrt[\sum f]{\prod P_{ji}^f}, \quad (12)$$

де $i = 1, l$ – номер показника рівня розвитку соціальної сфери; $l = 1, J$ – номер регіону, що вивчається; P_{ji} – рівень розвитку i -ї характеристики в j -му регіоні; f – вага.

Економічну та внутрішньогалузеву ефективність функціонування окремих ланок соціальної сфери, що відображені передусім у показниках ефективності використання живої праці (E_L), основних засобів (E_K) та матеріальних ресурсів поточного споживання (E_M), розраховують за наступними узагальненими формулами:

$$E_L = \frac{Y}{L}; \quad (13)$$

$$E_K = \frac{Y}{K}; \quad (14)$$

$$E_M = \frac{Y}{M}, \quad (15)$$

де Y – обсяг послуг; L – чисельність зайнятих; K – обсяг основних засобів; M – поточні матеріальні витрати (без величини зносу основних засобів) [5].

На нашу думку, комплексну оцінку соціального розвитку села доцільно здійснювати за допомогою інтегрального показника, який би дозволяв досліджувати загальну динаміку соціального розвитку, порівнювати соціальний розвиток різних регіонів України, а також з метою підвищення рівня соціального розвитку села, аналізувати окремі складові соціального розвитку сільських територій та їх вплив на величину інтегрального показника соціального розвитку.

Вважаємо, що рівень соціального розвитку села характеризують такі показники:

- індекс народжуваності на сільських територіях (I_{NAR});
- рівень зайнятості сільського населення (I_{ZAN});
- індекс доходів населення на сільських територіях (I_{DOH});
- інтегральний показник розвитку соціальної інфраструктури села (I_{RSI}).

До інтегрального показника розвитку соціальної інфраструктури пропонується включити такі складові:

- індекси забезпеченості сільського населення житлом (I_{ZG});
- індекс забезпеченості сільського населення об'єктами роздрібною торгівлі (I_{ZRT});
- індекс забезпеченості сільського населення бібліотеками (I_{ZB});
- індекс забезпеченості сільського населення клубами (I_{ZK});
- індекс забезпеченості сільського населення фельдшерсько-акушерськими пунктами (I_{ZFAp});
- індекс забезпеченості сільського населення дошкільними освітніми закладами (I_{DZ});
- індекс забезпеченості сільського населення загальноосвітніми закладами (I_{ZZOZ});
- індекс забезпеченості сільського населення телефонами загального користування (I_{ZT}).

Вагові коефіцієнти вищезазначених компонентів у складі інтегрованого показника доцільно вважати однаковими і встановити на рівні 0,125%. Формула розрахунку інтегрального показника розвитку соціальної інфраструктури села має наступний вигляд:

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

$$I_{RSI} = 0,125 \times I_{ZG} + 0,125 \times I_{ZRT} + 0,125 \times I_{ZB} + 0,125 \times I_{ZK} + 0,125 \times I_{ZFAF} + 0,125 \times I_{ZDZ} + 0,125 \times I_{ZZOZ} + 0,125 \times I_{ZT}. \quad (16)$$

Індекс забезпеченості сільського населення житлом розраховується за формулою:

$$I_{ZG} = \frac{\text{наявний обсяг житлового фонду, млн м}^2}{\text{нормативний обсяг житлового фонду, млн м}^2}. \quad (17)$$

Нормативний обсяг житлового фонду розраховувався, виходячи з чисельності сільського населення та нормативу житлової площі на одну особу у 28 кв. м.

Індекс забезпеченості сільського населення об'єктами роздрібною торгівлі розраховується за формулою:

$$I_{ZRT} = \frac{\text{наявна кількість об'єктів роздрібною торгівлі, тис. од.}}{\text{оптимальна кількість об'єктів роздрібною торгівлі, тис. од.}}. \quad (18)$$

Оскільки не існує офіційних нормативів кількості об'єктів роздрібною торгівлі в розрахунку на один населений пункт, для визначення рівня розвитку соціальної інфраструктури села доцільно вважати, що у населеному пункті має бути принаймні один об'єкт роздрібною торгівлі, тому оптимальна кількість об'єктів має дорівнювати щонайменше кількості населених пунктів у сільській місцевості, а саме 28,45 тис. Так само високий соціальний розвиток села передбачає обов'язкову наявність у селі бібліотеки, клубу, дитячого садочка, школи, та, принаймні, одного телефону загального користування на сільський населений пункт. Таким чином I_{ZB} , I_{ZK} , I_{ZFAF} , I_{ZDZ} , I_{ZZOZ} , I_{ZT} обчислюється за аналогічною методикою: як відношення наявної кількості об'єктів до кількості в Україні сільських населених пунктів.

Рівень зайнятості населення розраховується Державною службою статистики України, як відношення працюючого сільського населення до загальної його чисельності.

Індекс народжуваності на сільських територіях обчислюється за формулою:

$$I_{NAR} = \frac{\text{кількість народжених на 1 тис. сільського населення, осіб}}{\text{кількість померлих на 1 тис. сільського населення, осіб}}. \quad (19)$$

Він характеризує співвідношення кількості народжених до кількості померлих. Оскільки підвищення рівня соціального розвитку сприяє підвищенню народжуваності і водночас залишається стимулюючим фактором розбудови соціальної інфраструктури, включення цього фактора до інтегрального показника соціального розвитку є обов'язковим.

Індекс доходів населення на сільських територіях розраховується за формулою:

$$I_{DOH} = \frac{\text{середня зарплата у сільськогосподарській галузі, грн}}{\text{середня зарплата в цілому по Україні, грн}}. \quad (20)$$

Чим ближчий даний показник до одиниці, тим ближче доходи сільського населення до доходів у місті, а отже, у мешканців сільських територій не існуватиме матеріальних стимулів для переїзду до міста.

Розрахунок інтегрального показника соціального розвитку села передбачає здійснення наступних етапів:

– визначити вагові коефіцієнти кожної зі складових у структурі інтегрального показника;

– розрахувати індекси забезпеченості сільського населення об'єктами соціальної інфраструктури, на основі яких визначити інтегральний показник розвитку соціальної інфраструктури села;

– розрахувати індекс зайнятості сільського населення;

– розрахувати індекс народжуваності на сільських територіях;

– розрахувати індекс матеріальної забезпеченості сільського населення;

– розрахувати інтегральний показник соціального розвитку села.

На першому етапі необхідно визначити, наскільки розглянуті вище фактори визначають соціальний розвиток села. Слід зазначити, що з часом значущість кожного фактора може змінюватись: наприклад, якщо демографічна ситуація на сільських територіях виправиться, чисельність сільського населення припинить скорочуватися і народжуваність почне перевищувати смертність населення, ваговий коефіцієнт індексу народжуваності у складі інтегрального показника може зменшитися. Таким чином, величини вагових коефіцієнтів окремих складових інтегрального показника соціального розвитку села були визначені, виходячи з пріоритетності на даний момент, на думку автора, вирішення тих чи інших соціальних питань. Отже, інтегральний показник соціального розвитку села пропонується розраховувати за формулою:

$$I_{SRS} = 0,5 \times I_{RSI} + 0,2 \times I_{ZAN} + 0,2 \times I_{NAR} + 0,1 \times I_{DOH}. \quad (21)$$

Як видно з формули (21), соціальний розвиток села нині на 50% визначається рівнем розвитку соціальної інфраструктури, на 20% – рівнем зайнятості сільського населення, на 20% – відношенням народжуваності на сільських територіях до смертності і на 10% – рівнем відповідності середньої заробітної плати у сільськогосподарській галузі в цілому по Україні.

Висновки

Отже, застосування вищезгаданих теоретико-методологічних і методичних підходів до дослідження, оцінки та підвищення ефективності функціонування соціального розвитку села дасть змогу раціональніше формувати й використовувати її ресурсний потенціал, послідовно поліпшувати рівень культурно-побутового обслуговування населення (в тому числі якість та асортимент послуг, що надаються), а також його доступність у регіонах та локальних системах розселення.

Список використаних джерел

1. Бондар С.І. Розвиток соціальної інфраструктури села в ринкових умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Бондар С.І. – Х., 2005. – 20 с.

2. Лісовий А. Методичні підходи до оцінювання сільської соціальної інфраструктури в Україні / А. Лісовий // Економіка України. – 2007. – №5. – С. 52–55.

3. Офіційний веб-сайт Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.me.kmu.gov.ua

4. Савчук В.К. Теорія і практика оцінки ефективності інвестицій в Україні / Савчук В.К. // Економіка України. – 2003. – №12. – С. 19–25.

5. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи: монографія / [С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко та ін.]; за

заг. ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – 2-е вид., допов. і перероб. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с.

6. Шуст О.А. Принципи та методи просторової організації соціальної інфраструктури села в умовах економічних трансформацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н.: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних силі регіональна економіка» / О.А. Шуст. – Львів, 2004. – 20 с.

О.В. ТИМОШЕНКО,

к.е.н., доцент, зав. кафедри економіки, Київський національний університет культури і мистецтв

Економічний освітній простір України: сучасні тенденції та перспективи розвитку

У статті проаналізовано історичний аспект розвитку вищої економічної освіти з ХХ ст. до сьогодення. Здійснено аналіз структурних змін, які відбулися в системі вищої освіти країни за період пострадянського простору. У дослідженні узагальнено сутнісну характеристику категорії «вища економічна освіта», а також розкрито теоретичні аспекти розвитку вищої освіти держави в сучасних умовах через розуміння її мети, завдань, змісту і технологій, відповідно до Концепції розвитку економічної освіти. У статті проаналізовано сучасний стан та окреслено перспективи розвитку вищої економічної освіти в Україні. Автором висвітлюється недосконалість сучасного механізму регулювання взаємодії вищої освіти та співвідношення попиту і пропозиції спеціалістів на ринку праці при прагматичному підході. Представлені різні підходи до професійної підготовки економістів і до модернізації вищої економічної освіти України в цілому, обґрунтовується необхідність вивчення європейського досвіду з цього питання.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, вища економічна освіта, зміст економічної освіти, місія економічної освіти, завдання економічної освіти, ринковий принцип працевлаштування, економіст, професійна підготовка.

В статье проанализирован исторический аспект развития высшего экономического образования с XX века до наших дней. Осуществлен анализ структурных изменений, произошедших в системе высшего образования страны за период постсоветского пространства. В исследовании обобщена сущностная характеристика категории «высшее образование», а также раскрыты теоретические аспекты развития высшего образования государства в современных условиях через понимание ее цели, задач, содержания и технологий в соответствии с Концепцией развития экономического образования. В статье проанализировано современное состояние и намечены перспективы развития высшего экономического образования в Украине. Автором освещается нес-

овершенство современного механизма регулирования взаимодействия высшего образования и соотношение спроса и предложения специалистов на рынке труда при прагматическом подходе. Представлены различные подходы к профессиональной подготовке экономистов и к модернизации высшего экономического образования Украины в целом, обосновывается необходимость изучения европейского опыта по этому вопросу.

Ключевые слова: высшее учебное учреждение, высшее экономическое образование, содержание экономического образования, миссия экономического образования, задачи экономического образования, рыночный принцип трудоустройства, экономист, профессиональная подготовка.

The article analyzes the historical aspect of higher economic education of XX century to the present. The analysis of the structural changes that have taken place in higher education in the country in the period of post-Soviet space. The study summarizes the essential characteristics of the category of «higher economic education» and reveals the theoretical aspects of higher education on the current conditions through the understanding of its goals, objectives, content and technology, according to the Concept of Economic Education. The paper analyzes the current situation and outlines the prospects of higher economic education in Ukraine. The author highlights the inadequacy of modern mechanism for cooperation between higher education and supply and demand in the labour market experts at praxeological approach. Presented different approaches to the training of economists and the economic modernization of higher education in Ukraine is justified by the need to study the European experience on the subject.

Keywords: higher education, higher economic education, the content of economic education, economic education mission, the task of economic education, employment market principle, economist, professional training.